

Arta teatrală

ESTETICA PROVOCATIVĂ ÎN DINAMICA TEATRULUI CONTEMPORAN DIN REPUBLICA MOLDOVA

PROVOCATIVE AESTHETIC IN THE DYNAMICS OF THE CONTEMPORARY THEATRE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

ANGELINA ROȘCA,

profesor universitar interimar, doctor,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

Acest articol relevă condițiile apariției esteticii provocative în Republica Moldova, dar și specificul evoluării acesteia. Este investigată practica teatrală alternativă în teatrele independente și în proiectele individuale ale creatorilor. Autorul urmărește în ce mod concepția „in-her-face theater“ s-a impus în Republica Moldova prin textele agresive ale Nicoletei Esinenco și prin activitatea Teatrului Spălătorie.

Provocativitatea, percepută de actuala generație de artiști din RM ca practică socială, este reflectată prin spectacolele care țin în teme tabuizate, de la cele sexuale (Monoloagele vaginului în regia N. Cozaru, Rogvaiv în regia lui B. Georgescu) la cele sociale (Mame fără p...dă, Footage, Radical.md, RH II Pozitiv, A(II)Rh+ scrise și regizate de N. Esinenco; Povestea lui Ronald, clovnul de la McDonalds de Rodrigo Garcia și Nekrotitanium după Mitoș Micleușanu & Florin Bragiș în regia L. Țicu; A șaptea Kafana alcătuită de M. Fusu, D. Crudu și N. Esinencu, Casa M. în regia L. Țicu) ș.a.

Cuvinte-cheie: estetica provocativă, teatru fără reguli, verbatim, in-her-face theatre, teatru-document.

This article is devoted to conditions that led to the emergence of provocative aesthetics in Moldova and its specific evolution. It investigates the alternative theatrical practice of independent theatres and individual projects of theatrical creators. The author pursues how the concept of „in-her-face theater“ was imposed in Moldova by Nicoleta Esinenco's aggressive texts as well as by the events hosted by the „Laundry Theater“. The provocativeness, perceived by the current generation of Moldovan artists as a social practice, is reflected in performances targeted at taboo subjects, from those sexual (The Vagina Monologues directed by N. Cozaru, ROGVAIV directed by B. Georgescu) to those social (The Mothers Without C..ts, Footage, Radical.md, RH II Positive, A (II) Rh + written and directed by N. Esinenco; The Story of Ronald, the McDonald's Clown by Rodrigo Garcia and Nekrotitanium by Mitoș Micleușanu & Florin Bragiș directed by L. Ticu, The Seventh Kafana compiled by M. Fusu, D. Crudu and N. Esinencu; Casa M. (My House) directed by L. Țicu) etc.

Keywords: provocative aesthetics, no rules theatre, verbatim, in-her-face theatre, theatre-document.

De la începutul anilor 1990 până în prezent urmărim un joc al tradiției cu inovația. Până în 1989 tradiția înseamnă estetica stanislavskiană, iar inovația o afișează estetica vahtangoviană. Apoi cea din urmă devine tradiție (de această dată predispusă spre varii sinteze cu alte estetici), iar postmodernismul aduce soluții inovatoare, inclusiv în efortul de relectură a clasicilor. Astăzi inovațiile vin din partea teatrului provocativ, unica regulă a căruia este *teatru fără reguli*.

În societatea post-totalitară din RM se schimbă raportul între fenomenele *marginality* și *mainstream*. Noțiunea de *tranzit* ajută să vedem în lumină nouă problemele perioadei de trecere și influența acesteia asupra marginalizării mișcării teatrale. Provocativitatea artistică, percepută de Iu. M. Lotman ca factor de autodezvoltare a culturii, se conturează ca fiind principala strategie de acționare asupra spectatorului.

La început de mileniu în RM se practică teatralitatea axată pe interferența teatrului cu celelalte arte, amplificând formele de *teatru-dans*, *teatru-muzică*, *teatru-film*. Reprezentative în acest sens sunt producțiile realizate de Sandu Vasilache la TNME (*Amorul dănțuie și feste joacă*) după W. Shakespeare); Sandu Grecu la Teatrul *Satiricus* (*Carmen* după Prosper Merimee, *Metamorfozele-II* după Ovidiu); Boris Focșa la Teatrul *Luceafărul* (*Mascarada* de M. Lermontov, *Cabaret Jacksonville* de Nina Mazur) etc. În aceste mixaje deja se găsesc modeste componente provocative, ținându-se cont de mediul format pe principii și sisteme rigurose construite. Ele produc anumite mutații ale mișcării artei spectacolului din zona teatrului dramatic în zona teatrului postdramatic, situându-se, totuși, la periferia riscului artistic.

În teatrele statale parțial se implantează teatralitatea agresivă, cu joc grotesc, cu gaguri și atracții-oane, cu personaje stranii și teme atipice. Meditațiile despre lumea contemporană și soarta omului în această lume sunt materializate în forme șocante. Noua realitate teatrală creată de Mihai Fusu cu *Povești de familie* de Biljana Srbjancic (TNME) a luat toate premiile posibile la Festivalul Național de Teatru din Chișinău (2006), lucru fără precedent în istoria teatrului național. La TEI Veaceslav Sambris încearcă o expresie teribilistă prin spectacolele *Șefe* de Werner Schwab (2009) și *Veghe* de Morris Panych (2010). Mult mai puternic, însă, spiritul provocator se manifestă în teatrele independente.

Istoria nu o singură dată ne-a demonstrat că avangarda se dezvoltă mai activ în experimentele din laboratoare și studiouri, acestea poziționându-se la polul opus teatrelor oficiale. Teatrul din RM nu face excepție în acest sens.

Sistemul teatral osificat, ostil în cea mai mare parte inovațiilor de orice gen, este ocolit încă de prin 1997 de Centrul de Arte *Coliseum*, justificându-și existența atât printr-un model nou de organizare, cât și printr-o suită de spectacole atipice peisajului teatral de pe aceste meleaguri. Aici sunt susținute producțiile: *A șaptea Kafana* (2001) cu texte adaptate de M. Fusu, D. Crudu, N. Esinencu în regia lui Mihai Fusu; *Actorul Carp* de Nicolae Negru în regia lui M. Fusu (2007); *Frankie și Johnny sub Clar de Lună* de Terrence McNally (2002), *Monoloagele vaginului* de Eve Ensler (2007), ambele montate de Nelly Cozaru; *Casa M* (2010) cu texte adaptate și montate de Luminița Țicu. Și ce e important, aici se naște Teatrul document, vehiculat în multe țări, printre care Britania și Rusia, în practicile *Royal Court Theatre* și *Temp doc*.

Estetica documentară este pentru cei ce fac parte din Noua dramaturgie o posibilitate de a rupe cu teatrul clasic. Teatrul ce translează voci umane reale devine o modalitate de formare a unei noi poziții în spațiul artistic. Provocativitatea este percepută de actuala generație de artiști din RM ca practică socială. Ei sunt tentați să modeleze societatea aflată în schimbare, profesând un gen de teatru-conștiință, ceea ce înseamnă: să vorbești în mod provocator cu publicul despre imperfecțiunile lumii înconjurătoare; să te implicii în tumultul problemelor sociale; să faci spectacole active, capabile să îndemne la luarea unei atitudini; să integrezi dimensiunea autentică a personajelor și a situațiilor; să-ți trăiești profesia ca o misiune. Caracteristicile enumerate se aplică integral spectacolelor de mai jos.

Procedeele provocative sunt utilizate cu scopul deconspirării motivelor ascunse. De exemplu în *A șaptea Kafana* și în *Casa M* remarcăm interviul provocativ, acesta incluzând metoda interogării latente, efectul momentului neașteptat. Textul este scris în tehnica „verbatim” a teatrului documentar, livrat apoi spectatorilor în formă de monoloage-confesiuni. În primul spectacol, realizat de *Coliseum* în colaborare cu DDC (Elveția), istoriile sunt decupate din destăinuirile reale ale tinerelor din Basarabia, exploatate în bordelurile din Balcani. Echipa de creație a izbutit să obțină de la ele câte două povești despre cea mai comică și despre cea mai tristă aventură a lor. Cuvântul *Kafana*, scris cu litera K (străină limbii române), este unul sugestiv, enigmatic. Iar cifra șapte, prin magia ei, conferă titlului o conotație metafizică. În cel de al doilea proiect creat de Centrul de Arte *Coliseum* cu susținerea financiară a Misiunii OSCE în Moldova) Luminița Țicu fixează mărturiile victimelor violenței domestice, de altfel, destul de numeroase în Moldova. Monoloagele sfâșietoare din *Casa M* corespund întocmai confesiunilor orale sau scrise.

Prin spectacolele de acest gen teatrul își dobândește funcția de art-terapie, ajutându-i pe oameni să capete curaj, să depășească frica (traficantșilor, sau „pozorului“, adică a rușinii de a scoate gunoierul din casă). Situația o putem asocia scenei din filmul lui Andrei Tarkovski *Oglinda*, unde, după o îndelungată inhibare, eroul se eliberează de tensiune prin a striga: „Eu pot să vorbesc!“.

Dacă artiștii postmoderni utilizează strategia autopersiflării, artiștii provocativi recurg la strategia epatării și agresivității jocului. Astfel, spectacolul *A șaptea Kafana* este foarte fizic. Regizorul construiește mizanscene dure ale corpurilor, care se convulsionează în varii combinații plastice ale brutalității. Iar în *Casa M.* fiecare dintre monoloage este însoțit de acțiuni fizice extrem de nervoase. De cele mai dese ori ele sunt legate de borcanele foarte mari de sticlă pe care, rând pe rând, femeile le umplă cu: materia fecală din WC, resturi de mâncare, mațele și penele smulse din găina. Spectatorii aflați la doar câțiva pași de spațiul de joc tip studio sunt supuși unui act de cruzime în momentul în care este opărită și jumulită găina, deoarece ritualul culinar capătă aici o altă conotație. La fel se întâmplă și cu umplutura din borcane, ce ajung să expună, de fapt, toată mizeria ascunsă de ochii lumii în interiorul eroinelor abuzate. Urmărim la fiecare dintre ele aceleași rotații de atitudini aduse prin repetitivitate la absurd: „Mai întâi m-a iubit, pe urmă a început să mă bată“... [1]. Împărtășind aceeași soartă, femeile mai întâi sunt maltratate, apoi își iartă călăii... Și așa la infinit. Fără nici o mișcare înainte. Actrițele învârt roțile bicicletei pe loc cu un aer resemnat și cu ochii țintiți în gol.

Forța ambelor producții rezidă din desprinderea de maniera rigidă de a prezenta documentul la prima persoană, spre căutarea unei soluții pe alt plan: *Kafana* — pe plan simbolic cu accente metafizice, *Casa M.* — pe planul esteticii *trash*. Jocul actorilor trădează o vibrație psihologică bine ascunsă în interior.

Spectacolul *Casa M.* a participat la: Premiul Național de Teatru și Festivalul *Золотая Маска* din Moscova, 2011; Festivalul Dramaturgiei Românești din Timișoara, România, 2011 (Premiul *Ioan Strugari* pentru cea mai bună interpretare este acordat actrițelor Snejana Puică, Mihaela Strâmbeanu, Ina Surdu și Irina Vacarciuc); Edinburgh Festival Fringe cu sprijinul ICR Londra, 2011 (nominalizat la Premiul pentru Libertatea de Expresie, acordat de Amnesty Scoția); Festivalul Internațional de Teatru din Tbilisi, Georgia, 2012; Festivalul Național de Teatru *I. L. Caragiale*, București, România, 2012 (**Premiul Tânăra Speranță** al Asociației Internaționale a Criticilor de Teatru).

Începând din 2010, proiectul *Casa M.* face parte din Programul Antitrafic și Gender al Misiunii OSCE în Moldova. Spectacolul ce aduce în fața spectatorilor „experiențe traumatizante ale celor patru femei care au suferit de cel puțin una dintre formele de violență sau, mai grav, de toate formele de violență: abuzul fizic, psihologic, emoțional, verbal sau sexual“ urmează să fie prezentat în diferite orașe de pe ambele maluri ale râului Nistru [2]. „Violența domestică trebuie tratată ca o problemă socială, nu ca o chestiune personală de familie. Piesa reprezintă o chemare la acțiuni pentru noi toți“, a susținut Ambasadoarea Jennifer Brush, Șefa Misiunii OSCE în Moldova [3].

De regulă, pentru necesitățile actului teatral sunt adaptate baruri, ateliere ale pictorilor, săli de expoziție, terase în aer liber. Așa, în 2009, barul *513* din subsolul Teatrului *Luceafărul* servește drept acoperiș pentru proiectul independent *Club 513* lansat de Mihai Fusu. Spectatorului îi sunt servite texte de Nicoleta Esinencu, Rodrigo Garcia, Neil LaBute, Ivan Vârâpaev. Aici se naște spectacolul *RASSM*, important și ca mesaj, și ca formulă artistică inedită. Compus dintr-o serie de poezii proletcultiste, aparținând poezilor transnistreni proletcultiști din perioada interbelică, monospectacolul regizat și interpretat de M. Fusu cumulează trăsături din arta futuristă rusă, formele specifice seriei de pancarde rusești *Окна сатиры ПОСТА* din perioada 1918—1920 și filmele cu desene animate sovietice. Patosul agitației pe care și l-au însușit promotorii fanatizați ai utopiei comuniste și infantilismul textelor scrise în limba moldovenească sovietică sunt cărămizile acelei fabrici absurde, care-și aruncă ziditorii pe conveierul morții. Rând pe rând cad poezii zdrobiți de gloanțele cekiștilor, imitând parcă, prin ritmicitate, rima versurilor înflăcărate.

Centrul Expozițional *Constantin Brâncuși*, la rândul său, găzduiește Compania independentă Mobile European Trailer Theatre (METT) a Nicoletei Esinencu cu cinci reprezentații ale performanței

Antidot. Creat în coproducție cu Goethe Institut, el a participat la proiectul european *After the Fall* (celebrând căderea Zidului de la Berlin) și a fost secundat de actorii Rodica Oanța, Valeriu Pahomi, Veaceslav Sambriș și Doriana Talmazan. Pasiunea implicării în viața unui spațiu social Nicoleta Esinencu o demonstrează, semnând textul și regia, în mai multe performance-uri jucate în diverse spații independente: *Mame fără p...dă* (*Club 513*, apoi la atelierul lui Mircea Guțu din str. București 68, et. 4); *Footage, Radical.md* (terasa *Orpheus* de la Uniunea Scriitorilor). Iar la 28 noiembrie 2010 ea devine unul din fondatorii teatrului independent numit *Spălătorie*, în barul *Gin Do & Contrabass*. Tonul cruzimii, ironiei și al contestării se face auzit atât în performance-ul *A(II)Rh+*, pe care N. Esinencu îl realizează cu propriul text, țintind în cetățenii contaminați de rasismul și naționalismul patriotard (premiera 6 decembrie 2010), cât și în performance-ul montat în limba rusă de Viorel Pahomi cu Iana Lazar și Alexandr Chiciuc. Regizorul își expune viziunea în felul următor: „*Fuck you Europe* este un performance care unește două texte de Nicoleta Esinencu (*Fuck you, Eu.ro.Pa!* și *A(II)Rh+* într-un dialog despre generația oamenilor care s-au născut într-o țară, au crescut în alta și acum trăiesc în a treia. Generație, care se împarte în oameni indiferenți sau fanatici, ignoranți sau cu poziții (pseudo) patriotice radicale“ [4]. În performance sunt folosite materiale de o violență extremă, fapt pentru care este nerecomandat celora sub 16 ani! La 22 iunie 2011, cu sprijinul ICR *Mihai Eminescu* din Chișinău, Teatrul *Spălătorie* organizează *Dialog despre arta activă, rolul arhivei în practica artistică și noile dramaturgii* cu participarea invitaților din România: Gianina Cărbunariu, Bogdan Georgescu, Irina Gâdiuță, Nicolae Manda, Iulia Popovici.

Tendința teatrului contemporan al RM este cea de a distruge tabuurile de orice gen, de la cele sexuale la cele sociale. Ghidată de responsabilitatea și curajul de a aduce în dezbatere publică problema monopolizării plăcerii bărbatului, Nelly Cozaru aruncă cu *Monoloagele vaginului*, spectacol redenumit apoi *Monoloage foarte intime*, o adevărată bombă în mijlocul societății inerte. Aici și-a găsit reflecția necesitatea creatorilor, de altfel conștienți de restricțiile materiale, morale, juridice pe care le impune realitatea înconjurătoare, de a depăși hotarele obișnuitului, permisului. Pe ecran apar cadre documentare cu nașterea copilului. În prim plan — capul fătului, ieșind din vagin. Șochează și gradul de contrast al producției de acest gen cu cerințele sociumului. Drept consecință inițiativa creatorilor de a revendica dreptul femeii de a se realiza pe plan social, dar și pe plan intim, avându-se în vedere dreptul la plăcere, se ciocnește de proteste ale publicului. Spectacolul este suspendat. Pe 8 octombrie 2007 Dumitru Crudu moderează la Uniunea Scriitorilor discuții aprinse pe marginea acestui caz. S-au făcut văzute, cu această ocazie, multe alte probleme ale societății, inclusiv tentativele agresive ale unor asociații religioase (mai ales Asociația *Fericita Maica Matrona*) de a se implica în procesul de creație.

Calea străbătută de Nelly Cozaru o urmează *Rogvaiv* (la 20 iunie 2011, Teatrul *Spălătorie*), un performance de artă activă (produs în cooperare cu Centrul Cultural German ACCENTE și susținut de ERSTE Stiftung) împotriva oricărei forme de discriminare, accentul punându-se pe homofobie. Spectacolul-document, la care și-au dat concursul regizorul din România, Bogdan Georgescu și interpreții Emilian Crețu, Veaceslav Sambriș, Ina Surdu, Doriana Talmazan, Irina Vacarciuc, decupează opinii reale, aparținând personalităților cunoscute ale vieții publice din Republica Moldova, ce atestă intoleranța vădită față de subiectul abordat. Proiectul în cauză face parte din programul *Rezidență Călcătorie* al Teatrului *Spălătorie*. Acesta „își propune crearea unei platforme de lucru și interacțiune între tineri artiști independenți din Republica Moldova și artiști invitați, atât din Moldova cât și din străinătate. Scopul principal al acestui program al Teatrului *Spălătorie* este schimbul de mijloace de expresie și lucru pentru proiecte performative angajate, responsabile, implicate direct în societatea și contextul în care au loc — un spațiu de intersecție pentru artiști cu perspective și din realități diferite, care prin lucru la un proiect comun își dezvoltă fiecare mijloacele de expresie, perspectiva critică, personalitatea artistică“ [5]. *Rogvaiv* tocmai este rezultatul unei rezidențe de o lună pe care regizorul-dramaturg a avut-o în Republica Moldova.

Drept act de contrazicere a tabuurilor se prefigurează a fi Laboratorul Teatral *Foosbook* (produs de Teatrul Unui Singur Actor în atelierul pictorului Mircea Guțu) cu spectacole trăsnete, presurate din plin cu umor negru și cuvinte licențioase: *Povestea lui Ronald, clovnul de la McDonalds* de Rodrigo Garcia (2010) și *Nekrotitanium* după Mitoș Micleușanu & Florin Braghiș (2011), ambele în regia Luminiței Țicu. Iată comentariul ce însoțește ultima reprezentație: „Republica Moldova ar fi un tărâm al nesiguranței și criminalității, în care oamenii sunt impulsivi, agresivi și imprevizibili! *Nekrotitanium* pune în discuție anume această prejudecată. Personajele sunt alăptate cu votcă și nu cu lapte, ei vomită când beau din greșală apă, sunt zvântați în bătai de părinți, sunt violenți și cruzi,ucid și sunt uciși cu sânge rece, lăsând sau îngroșând grămezile de cadavre din jur, indiferent că acest lucru se întâmplă la praznice unde lumea a mâncat chifteluțe de porc bolnav sau pe câmp unde sunt călcați de buldozere. Cum sunt oamenii, așa e și oglinda! Oricum ar fi, romanul nu se vrea a fi unul identitar, el rămâne a fi un roman persiflant și parodic, cu o intrigă polițistă strecheată pe alocuri în care totul este luat în pinte până și crima Romanul ne amintește de Planeta Moldova până într-un punct, căci nu e doar pur divertisment...” [6].

Sigur, nu toate teatrele independente sunt provocative. De pildă *Studio Geneza Art (Floare albastră)* după M. Eminescu, *Cârlanii și muza de la Burdujeni* de Constantin Negruzzi, *Lacrima* după Gri-gore Vieru) și Teatrul U.S.A. a lui Andrei Sochircă de la Casa Actorului UNITEM (*Meniu de post, Dați totul la o parte ca să văd* de Eugen Cioclea) au o altă orientare. În majoritatea cazurilor, însă, teatrele independente se ambiționează să demonstreze capacitatea practicilor marginale de a schimba paradigma culturală prin crearea valorilor alternative. Se conturează ideea că până și acțiunile provocative ale experiențelor marginale, care apar, la prima vedere, ca și comportament antisocial — cum este în *Radical din MD*, regizat de Nicoleta Esinencu, urinatul pe mangal la terasa *Orfeus* de la Uniunea Scriitorilor, instituția ajungând, în opinia autorilor, un cadavru spiritual, — pot deveni un factor prosocial important, capabil să stimuleze individul și societatea.

Analiza savantă a manifestării fenomenelor *marginality* și *mainstream* în societatea post-totalitară din RM, pe care ar trebui să o facă teatrolgia națională, va ajuta la depășirea contradicțiilor între valorile tradiționale și cele create de noua realitate culturală.

În vederea stimulării proceselor înnoitoare în esteticile teatrale din Republica Moldova merită să ținem cont de faptul, că întreg teatrul mondial trăiește la răscruce de milenii fenomenul dezintegrării sistemelor artistice. Astăzi, fluctuația stilistică și metodologică a devenit o adevărată patimă. Practicienii sunt atrași de un *freestyle* bazat pe amestecul formulelor estetice din cele mai diverse ecuații. Și nu este exclus că pe viitor inovația, în acest univers cultural, va veni după o perioadă de saturație și negare (așa cum se întâmplă în alte spații teatrale) prin reincluderea formulei stanislavskiene, pe nedrept asociată ideologiei totalitare, în caleidoscopul de forme sintetizante, pe care ni-l dorim mult mai variat. Așa s-a întâmplat, ca să aducem doar câteva exemple, cu spectacolul *Trei surori* de A. P. Cehov în regia lui Tompa Gabor (prezentat cu mare succes la FNT *I. L. Caragiale* — 2009 din București) și cu spectacolul *Ulciorul spart* de Heinrich von Kleist în regia lui Peter Stein (prezentat la Premiul Europei pentru Teatru — 2011 din Sankt Petersburg).

În concluzie, putem afirma că, deși tactica de șoc social este una pe cât se poate de eficientă în mânărea societății spre schimbări (lucru greu de supraapreciat în perioada de tranziție), comunitatea nu trebuie luată mereu prin surprindere, servindu-i-se mesaje pe care aceasta nu este gata să le recepționeze. Bulversarea la nesfârșit a orizontului de așteptare a spectatorilor, obișnuiți cu subiect tradițional, intrigă ș.a., poate îndepărta spectatorul de teatru. Astfel, în loc să încheiem un dialog cu el, nu vom face altceva, decât să-l întrerupem. Avem nevoie de producții de calitate în stare să trezească emoții puternice nu doar prin a scandaliza cu tehnici provocative, dar și prin a aduce o mare satisfacție cu un bogat spectru de mijloace și procedee artistice.

Referințe bibliografice

1. „Mai întâi m-a iubit, pe urmă a început să mă bată“... Citat din piesa-verbatim *Casa M* (needitată).
2. CIODARU-CEAUȘESCU, I. *Protest împotriva indiferenței umane* [online]. [citat 19 noiembr. 2012]. Disponibil pe internet: <<http://www.aesgs.ro/page.php?id=11&s1=100&s2=67>>.
3. *Spectacolul social „Casa M.“ desfășurat în premieră în Transnistria și Găgăuzia cu susținerea OSCE* [online]. [citat la 19 martie 2013]. Disponibil pe internet: <<http://www.osce.org/ro/moldova/96859>>.
4. [online]. [citat 29 martie 2013]. Disponibil pe internet: <<http://www.spalatorie.md/performances/view/174>>.
5. „Rogvaiv“ la Teatru Spălătorie din Chișinău [online]. [citat la 2 aprilie 2013]. Disponibil pe internet: <<http://www.agentiadecarte.ro/2011/06/%E2%80%9Erogvaiv%E2%80%9D-la-teatru-spalatorie-din-chisinau/>>.
- 6.